

Szócs Levente

A NÉPI ÖNÉLETRAJZ FUNKCIÓI

1. Bevezetés

A jelen tanulmányban a *népi önéletrajz* kontextusainak, funkcióinak néhány összefüggését vizsgálom meg öt gyergyói szerző kéziratának alapján. Négy szerző gyergyócsomafalvi születésű: Köllő (sz. Bor-sos) Teréz 1909-ben született és 2008-ban halt meg, életének első szakaszában irgalmas nővér, ezután háziasszony volt; Huszár András 1931-ben született, elsősorban gazdálkodással foglalkozott, illetőleg mezőgazdasági gépeken dolgozott, jelenleg nyugdíjas; Czirják Gergely kovácsmester 1913-ban született, Kolozsváron halt meg 1993-ban; Köllő Vilma 1933-ban született, férje kőműves-asztalos volt, ő maga varrónő, jelenleg nyugdíjasként unokáját neveli. Antal János Gyergyótekerőpatakon született 1924-ben, életének egyik meghatározó élménye a második világháború, és az azt követő több évi hadifogság volt.

Czirják Gergely írta meg elsőként önéletrajzát (1976-tól kezdődően), kéziratának részletét Salamon Anikó közölte 1979-ben négy másik szerző szövegével együtt.¹ Köllő Teréz 1980-ban kezdett hozzá az íráshoz, kéziratát nem sikerült publikálnia, annak ellenére, hogy számos kísérletet tett ennek érdekében. Antal János, aki élete során számos feljegyzést készített, 1994-ben kezdett hozzá a ma meglévő öt füzetnyi terjedelmű kézírata elkészítéséhez, önéletrajzának kivonata 2008-ban jelent meg.² Huszár András 2003-ban kezdte el önéletírását, kéziratát egy ideig befejezettnek tekintette, majd hozzálátott a folytatáshoz, napjainkban is ír. Végül Köllő Vilma, aki első versét 1982-ban írta meg, nem rendelkezik befejezett kézirrattal, önéletrajzi jellegű feljegyzéseit folyamatosan készíti. A szövegek elemzése során azonban nem ezt a kronológiai sorrendet veszem alapul, ehelyett azokat kutatásom kontextusában tárgyalom, aszerint, hogy melyik kézirrattal mikor találkoztam először.

A kéziratok rendre szerzőjük életének történetét mondják el, s ezzel ahhoz a nagy szövegcsaládhoz kapcsolhatók, melyet a továbbiakban *népi önéletrajznak* nevezek. Az értelmezés során a *szerző*, *szöveg*, *kontextus*, *funkció* és *nyelvezet* fogalmainak jelentőségét igyekszem tisztázni, azzal az előfeltevéssel, hogy

ezen fogalmak szorosan összefüggnek egymással. Annak ellenére, hogy a szerző és szöveg jelentése nyilvánvalónak tűnik, a szerzői státusz és a szöveg (mint szellemi termék és mint kézzel fogható tárgy) fogalmi és pragmatikai kapcsolatát, a népi önéletrajzok mi-benlétét, létrejöttét, használatát a lokális, regionális kontextusok vonatkozásában érdemes megvilágítani.

A népi önéletírás mint cselekvés szerzőjének a közösségben való cselekvéseihez igazodik. Ezen cselekvések a közösség szempontjából akkor fontosak, ha a közösség számára mondanak valamit, továbbá, ha a közösség cselekvési szokásainak vagy megfelelnek (az egyén történeteket mesél magáról a közösség tagjainak vagy kívülállóknak, az egyénről történeteket mesélnek a közösség tagjai egymásnak vagy kívülállóknak), vagy attól eltérnek (az egyén leírja életének történetét, megfogalmazottan családjának, szűkebb környezetének, valójában azonban egy igen tág határok-kal rendelkező olvasóközönségnek), s mindez különösen akkor érvényesül, ha a szerző közösségének megbecsült tagja.

2. Az írás megfogalmazott és feltételezhető motivációi

Az öt szerző szövegeinek közös vonása, hogy azok nem kutatói felkérésre, hanem a lokális, regionális vagy tágabb közösségben működő mechanizmusok hatására jöttek létre. Ez jelen pillanatban azért fontos, mert így mégis nyugodtan a szerzőknek szegezhetjük a kérdést: miért fogtak papírt és tollat, miért kezdtek hozzá az íráshoz? Miért foglalkoznak ilyesmivel, ha nem mesterségük az írás?

2.1. Példaadás, tanítás

Köllő Teréz, Huszár András, Antal János saját bevallása szerint életét példaként szeretné állítani utódai, illetőleg az utókor számára. Amikor arról kérdeztem Köllő Terézt, hogy mi készítette önéletrajzának megírására, azt mondta, hogy oly sok gyermeke, unokája van, hadd lássák, hogyan élte le életét. Erről önéletrajzában így ír: *Jeleni gondolatvilágomból ki-indulván 71 éves korom letére, már nem régóta kezdett*

¹ SALAMON Anikó 1979.² ANTAL János 2008.

foglalkoztatni az a gondolat, hogy meg kellene írjam élet-történetemet (...) Azon szándékkal, hogy tanulságos történeteimből lehet legyen az Önök hasznára is valamicske tanulságot kimeríteni s azokon túl okulni is. Második nagy fejezetének végén újabb összefoglalást ad arról, hogy hogyan hozható összefüggésbe élete és önéletrajza: *Életem Emlék irataimból kicsendül szenvedélyemtől hóvágym! Hogy! Deszeretnék regényes ironiát folytatni!? – – Hogy örvendezzenek majd azok is – Kiknek Benned lészen lakásuk Uram! (Sikut lactantium omnium – Habitatio est in te Domine) – Hogy magasztos lelki-világot alkothassak ki önmagamba – S minél realisabb, szebb és nemesebb – Példaképe lehessen multam lezárásával a jövő Társadalom épülésére, – Ez a szenvedélyes vágy egy titokzatos seb szívem rejtekén! Amely mint egy össze kötő szál – Fonja be egész lelkivilágomat – S hogy ezt áttudjam törni, nagy erő feszítést kell alkalmazzak önmagammal szembe! Erőltetett kedélyes hangulattal, mosolyommal – Amelyet környezetem se vegyen észre –! Isten kezéből pedig elfogadjam az arany gyűjtésnek egy-egy gyöngyszeme-ként! Végül is elhatároztam hogy csak Irtam is szenvedélyesen! Jegyzeteket készítettem életéről, napi eseményeimről, amelyet csak titokban ejszaka végezhettem vagy esetleg vasár és ünnepen délután, rejtek-helyen – Ami által önmagamamat képezzem, vágyamat pedig némileg lefojstam! – –*

Az írás iránt érzett égető vágy ilyenszerű megfogalmazásával szembesíthetők azok a tények, melyek az idézett szöveg elsődleges (az olvasó számára a megfogalmazódó klisék révén könnyen befogadható) jelentését másmilyen fénybe helyezik: a gyermekeknek, unokáknak szánt kéziratot az asszony éppen a gyermekek és unokák elől zárta el; a szövegről büszkén mondta nekik, hogy Kolozsváron van, akkor, amikor kölcsönadta nekem; a szövegben megjelenített személyes identitás (dolgos kéz, szakértelem, engedelmesség, türelmesség, erős hit, tisztelet) szöges ellentéte az asszonyról mások által megfogalmazott identitásnak (kegyetlenség, apácához nem méltó viselkedés, türelmetlen magatartás, szexuális deviancia)³.

Huszár András, Köllő Terézhez hasonlóan, a példaadás szándékával magyarázza írása létrejöttének célját: *A tegnap még 72öt irtam, máma már 73at, és ezzel az évszámmal egy nagy és hosszú élet utnak a történeiseit leírni és megörökíteni, úgy hogy az annyira hiteles és megbízható legyen hogy az utókor, a gyermekeink és unokáink, ha elolvassák legyen tanulság a számukra, és tapasztalatot merithessenek belőle. (...) A mindenféle küzdelem, nehézség, megpróbáltatás, megalázás mellett le szeretném írni a család alapításnak, gyermek nevelésnek és családi harmoniának mindenféle szépségét*

és megértését, és ha ez sikeredni fog, boldog leszek (...) Ehez kérem a jó Isten segítségét, aki minden életveszélyen, bajokon, nehézségeken kísértéseken és börtönön keresztül a kezem fogta s mindenem át segített. A szerző úgy tekint az életpálya eseményeire, mint olyan nem mindennapi történetekre, melyeket sokan nem (vagy nem sokan) birtokolnak. A tanulságoló szándék nem marad meg a klisék szintjén; az események leírásának módja, az életpálya egyes történetei mellé kerekített mondanivaló, a helyenként rejtett, máshol explicit tanító szándékú kijelentések igazolják a szerző által megfogalmazott szándékot. Huszár András egyes történetei olyan identitást konstruálnak meg, mely a közösség különböző dimenzióiban való sikeres elhelyezkedéshez ad egy lehetséges (a szerző által egyetlen járható útnak ítélt) stratégiát. Ezen identitás kulcsszavai a kéziratban a nemzeti öntudat, a becsületesség, a mártírságig fokozható hűség és határozottság, a munka feltétlen és megkérdőjelezhetetlen szeretete, a szakértelem, a helyes döntés képessége, a családszeretet, az erkölcsös gyermeknevelés, a mindennapi és ünnepi alkalmakkal adódó kommunikációs helyzetekben rejlő lehetőségek kiaknázása stb.

2.2. A kollektív emlékezet⁴ hiányosságainak pótlása mint szerzői intenció

Antal Jánosnak az írás indítékairól szóló pár sora foglalja össze expliciten a szerző speciális intencióját, nevezetesen, hogy írása történeti tárgyú, mintegy kiegészíti az egyetemes történelem bizonyos hiányosságait: *Emlékiratom következő fejezeteiben, frontharcos katonai alakulatom, a Székely Határőrség II-ik Gyergyói zászlóaljának történetét, áldozatos magyar honvédelmi harcait írom le röviden, hogy ne merüljön feledésbe, hogy utódaink, a jövő nemzedéke, már akit még érdekelni fog, megismerje, hogy elődeik, a székely nép fiai, mint oly sokszor máskor is az évszázadok folyamán mily sok nagy áldozattal járt harcot vívtak a magyar nemzet, a magyar hazáért a II-ik világháborúba is amiről nem írt, nem beszél, amiről valami ok végett halgat a magyar történelem, ami nincs és talán nem is lesz benne, a történelemben, illetve a történelem könyvekbe. [Egy későbbi fejezet elején:] Mivelhogy az emberi társadalom minden-egyes tagja, minden egyes családi közösség sorsa, életútja, története, múltja egy kis része, részese, a nemzet, az ország, valamint az egyetemes világtörténelemnek. Ugyan úgy nekünk, családi közösségünknek, ennek keretében, megvan az én személyes múltam, történelmem is, és ezt akarom megírni, megörökíteni. Azért, hogy a jövő nemzedéke, utódaink is megtudják elődeik, családi közösségünk egyes tagjainak történelmi múltját, hogy következtetni tudjanak,*

³ Lásd SZÖCS Levente 2010.

⁴ A kollektív emlékezet fogalmával kapcsolatosan lásd: ASSMANN, Jan 1999, 51–52; 130–136.

hogy napjainkban melyik történelmi múltnak tulajdoníthatják, köszönhetik jelenük, vagy jövőjük boldogulását, netalán kudarcát, vagy viselik annak átkát. A szerző olyan adatok birtokában van, melyek egyediségük miatt kimaradtak a történelmi írásokból, annak kárára. Ezeknek az adatoknak a birtoklása felértékeli a szerző személyes identitását, a lehetséges veszteség elhárításának igénye, az írás iránt való személyes tehetség felfedezésével párhuzamosan erős motivációt kölcsönöz az írásnak.

2.3. Az írás öröme, a szerzői szerep tudatos felvállalása

Czirják Gergely önéletírásának második, a kiadásban is megjelent első rész folytatását vezeti be az írás meghatározó indíték magyarázatával: *Öreg fejemmel, tudatlanul, amikor a Havasgyopár megírásához fogtam, halvány fogalmam sem volt ahhoz, hogy abból még könyv is lehet. Csupán az az érzés sarkalt, és ösztönzött, hogy mielőtt meghalnék, miért ne írhatnám le azt a sok nyomoruságos élményemet, amiben részem volt a letűnt 6 évtized alatt. Számítalan ember lehet és van, akinek az életkörülményei még sokkal bonyolultabbak, érdekesebbek, megdöbbentőbbek mint az enyém, csak nem írták le, és így sok tanulságos dolog örökre feledésbe merül, és nem tud meg belőle senki semmit. Pedig, én is tudom, hogy a legegyszerűbb embertől is lehet tanulni valamit. A viselt dolgai gondolkodásra készítetik az embert, és ezáltal valamicskét csiszolódik az emberi elme. A világ legnagyobb tudásu embere is, örök feledésbe merült volna, ha ő, vagy ő-rölla nem írt volna soha senki semmit. Ilyen féle gondolatoktól sarkalva fogtam írkáláshoz, és az az érdekes, hogy nemhogy meguntam volna azt, hanem kedvet kaptam rá és örömem telik benne, ha írógépemhez ülhetek, és valamit ki betűzhetek.*

Azt állítja, hogy nem számolt a publikálással, holott mindent megtett a publikálás érdekében, Bukarestbe küldte sorra a leveleket; egyszerű emberként beszél saját magáról, akinek kovács létére nem túl érdekesítő a története, holott érezhetően úgy tartja magáról, hogy nem átlagos élete volt a közösség többi tagjainak sorsához mérve. Az ellentmondásoknak azonban megvan a maguk szerepe: felhívják a figyelmet arra, hogy az írott szövegben megfogalmazott motivációk nem feltétlenül, vagy nem bizonyíthatóan a valóságot tükrözik, hanem a szövegbe szervesen épülő olyan kijelentések, melyek az egyének a saját magáról kialakított képéhez hozzáteszik azt az egyszerű, száraz tény, hogy az egyén író. Másként mondva: az önéletrajzíró, úgy tűnik, nem érzi szerzői voltának bizonyítására elégségesnek magát az írás tényét, a szövegben önmagát szerzőként is meg kell jelölnie. Ennek a legegyszerűbb módja az, hogy elmondja, miért fogott hozzá az íráshoz. A szöveg-

ben megfogalmazott motivációt mindenesetre nem emelhetjük ki a szöveg kontextusából. Czirják Gergely amúgy másként is megerősít mindezekben: önéletírása legelső oldalán harmadik személyben beszél a Havasi gyopárról, csak az utolsó mondatban árulja el, hogy ő az a Havasi gyopárnak nevezett illető, aki a sorokat írja: *Talán nem is azért, hogy a magyar olvasók nagy tábora tudomást szerezzen arról, amit egy kovács mester irkált, hanem talán akkor is megéri nekem, ha majd valamelyik késői utódom el-olvassa majd az én irkálataimat, és végül azt fogja majd mondani, hogy: Nyugodjék békében szegény öreg Havasgyopár.*

Az írásban megfogalmazott motivációkat a beszélgetéseink során is hasonlóképpen fogalmazták meg a szerzők. A kutató is potenciális olvasó, ugyanúgy, mint bárki más. Köllő Teréz példaként állítja életét olvasóközönsége elé: hogyan felelt meg minden élethelyzetben a rá kirótt nehéz feladatoknak, hogyan fogadta el a sorscsapásokként megélt eseményeket, hogyan sikerült lelki sérüléseit lelkierejével palástolni élete során. Huszár András tanításokat kíván átadni gyermekeinek, illetőleg az utókornak. A tanítás ugyancsak az életben adódó akadályok, nehézségek (nehéz munka, egyéni és társadalom konfliktusok) leküzdésére vonatkozik elsősorban, arra, hogy hogyan kell talpon maradni bármilyen hirtelen adódó vagy előre kiszámítható élethelyzetben. Antal János részt kíván vállalni a történelem (és a történetírás) igazságtalanságainak jóvátételében, életét mint történelmi forrást a történelmi események kontextusába állítja. Czirják Gergely a jövő felé nyit csatornát, a jövő generációk életére ugyanolyan kíváncsisággal tekint, mint közössége múltjának adalékaira. Köllő Vilma papírlapokon rögzíti emlékeit, hogy megelőzze a felejtést mint értékpusztulást.

Az írás nem kizárólag csak tudatos célokat követ. Az írás mint cselekvés egyben szenvedély is, a szövegalkotás képességének felfedezése az író egyént motiválja, az írás szokásává válik az egyénnek. Köllő Teréz pillanatig sem titkolja ezt, sem a szövegben, sem különféle beszédhelyzetekben. Egy alkalommal megfigyeltem, hogy a gondozására felfogadott hölgy dicsérete (*Teréz néni olyan szépen tud írni...*) még akkor is motiváló erővel képes hatni, amikor az aszszony már évek óta nem ír. Huszár András lelkesen keresett meg füzetével, melyet az önéletrajzának befejezése után kezdett, helyi szokások, szólások és egyebek összeírására. Ugyanez az alkotási vágy érezhető Antal János esetében is, aki öt füzetben öt szempont szerint rendezi életének eseményeit; amikor már ismétlődnek a szövegrészek, akkor az újságcikkeket, fotókat, dokumentumokat hívja segítségül. Czirják Gergely valóságos, tudatosan tervezett és megvalósított, összefüggő értékrenddel, világlátással rendelkező

életművet hozott létre: kiélte írói tehetségét, örömet lelte az írásban.

Az írás örömeivel párhuzamosan, a szerzők látható módon önmaguk életének történetét, narratív identitásuk megfogalmazását összességében, minden esetben pozitívan értékelik, illetőleg felértékelik. Itt Jacques Voisine meglátásaira kell hivatkoznom: „Ez a műfaj egyfelől gőgöt tételez fel – a nagy ember csak azért írja meg életét, mert magát különlegesnek, a többiektől alapvetően különbözőnek tartja, másfelől azonban magában foglalja az emberi nemmel való szolidaritás érzését is, a szimpátiát, hiszen egyedül ez teszi közölhetővé egy kiváltságos egyén gondolatainak és érzéseinek történetét”.⁵ Míg Rousseau, Goethe nyilvánvalóan „nagy embernek” számít, a népi önéletrajz írója mindenkor saját művoltának szerénységét hangoztatja, ám ugyanakkor saját életét mint közösségének valamilyen szempontból reprezentatív élettörténetét értékeli.

2.4. Külső motivációk.

Az önigazolás, önkifejezés kényszere

A felsorolt tényezők jobbra belső motivációk, ezek a külvilág felől érkező, motivációként lecsapódó hatásokkal szoros összefüggésben vannak. Köllő Teréz hosszú idő után tér haza lokális közösségébe, mely nem egyformán, nem egyértelműen fogadja vissza magába. Miközben önéletrajzában például (mostoha)anyai szerepvállalását hőiesen felvállalt életcéljaként fogalmazza meg, a közösség egyes tagjai azt tartják róla, hogy fogadott gyermekeivel rosszul bánt. Az asszony kétségkívül folyamatosan küzdött a marginalizáltság ellen, emberi kapcsolatokat igyekezett kialakítani. Kézirata publikálására egykor még a helyi plébánost is felkérte, sikertelenül. A marginalizáltság elleni küzdelem részeként fogható fel tehát az önéletrajza is.

Huszár András esetében ugyancsak külső motivációként hathatott a szerző lokális közösségben elfoglalt helyzete, fokozatosan kialakított szerepe is. A lokális politikai, gazdasági, kulturális fórumokon (közgyűléseken, értelmiségi összejöveteleken) rendszeresen felszólaló egyén pozitív visszajelzéseket könyvelhetett el a közösség, illetőleg a közösség vezetői részéről (ezt bizonyíthatja például a különböző összegyűjtött, és az önéletrajzhoz mellékelte meghívók sokasága). Az a tudat, hogy a közösség visszaigazoltan hajlandó meghallgatni álláspontját, valamint az a személyes tapasztalat, hogy gyermekei kétségkívül tisztelik, hálásak az általa nyújtott segítségért és hallgatnak a szavára, a családi életből nemhogy kizárnák, hanem annak állandó részesévé avatják, szintén bátorítón hatott akkor, amikor elhatározta, hogy leírja életét.

⁵ VOISINE, Jacques 1963, 138.

Antal Jánost, akit önéletrajzában megírása legénykora óta foglalkoztatott, számtalan külső motiváció irányította, főképp az, hogy a legkülönfélébb esetekben volt alkalma látni azt, hogy a történetírás, a közvélemény másképp beszél azokról a dolgokról, amelyeket ő saját bőrén tapasztalt, és amelyeket ő másképp mondana el. Ezeket a külső motivációkat folyamatosan magáévá téve, veszélyes feladatként értelmezve, szinte mártírként ösztönözte magát az írásra. Magát az írást akár dacként is felfoghatjuk: a háborúban is, a fogságban is le kellett mondania feljegyzéseiről, hiszen gyakran életét kockáztatta volna azokkal, a román titkosszolgálatról is úgy menekült meg – állítja –, hogy megígérte, nem folytatja ezt a tevékenységet. Czirják Gergely vallomásai, valamint a róla mások által forgalmazott emlékek a külvilág iránt tanúsított rendkívüli nyitottságra engednek következtetni. Az önéletrajz írást nála nem egyedi próbálkozás, és nem is az első, szülőfaluja monográfiáját hamarabb írta meg, mint a *Havasi gyopár* történetét. Különösen az ő esetében figyelhető meg az *elmagányosodás* alkotásra sarkalló hatása. Az értelmiségiek megmosolyogták az igyekezetét, a gazdálkodók, mesteremberek „hülyének” titulálták.⁶ A lokalitás magányából azonban sikeresen kitör az írás által, igyekezetének, levelezésének pozitív következményei lesznek, a megjelent önéletrajzára a szakirodalom azóta is gyakran hivatkozik.

Összegezve tehát, az önéletrajzok megírásának motivációjaként elsősorban a kommunikáció iránti igényt, a mindennapi kommunikációban jelentkező rendelkezések kompenzálására kitalált vagy megtalált, létrehozott vagy felfedezett alternatív lehetőséget nevezhetnénk meg ezeknek az önéletrajzoknak az esetében is. Az írás egy ideig távol tartja a befogadók minősíteni akaró válaszreakcióit. A kézirat birtoklása, a róla való hallgatás is a szerző személyes identitásának ideig-óráig biztonságba helyezését jelenti; a szerző megírta vagy éppen írja életét, sorsát, papírra veti saját igazságait.

3. A szerzői státusz. A népi önéletrajz kontextusa, funkciói és nyelvezete

Az alcímben szereplő fogalmak szorosan összefüggnek egymással, tisztázásuk a népi önéletrajzok lényeges tulajdonságaira világít rá. A soron következő gondolatmenet a szerzői státusz értelmezésétől az önéletrajzok nyelvezetének kérdésköréig lépésről lépésre igyekszik eljutni. Előfeltevésem az, hogy a szerzői státusz, valamint az önéletrajz mint szöveg és mint (beszéd)cselekvés olyan kontextusok által meghatározott, melyekre maga is hatást gyakorol funkciói által, úgy, hogy ezeknek a funkcióknak a szövegben használt nyelvezet alárendelődik.

⁶ Lásd SZŐCS Levente 2009.

3.1. Szerző

Az önéletrajzírók szövegeikben is, azon kívül is megfogalmazzák tehát azokat a körülményeket, gondolatokat, ideákat, melyek írásra készítették őket. A népi önéletrajzot úgy lehet definiálni, mint nem hivatásos író által írt olyan szöveget, mely önmagát önéletrajzként (bár nem feltétlenül *népi* önéletrajzként!) határozza meg, és melyet olvasóként hajlandók vagyunk úgy is olvasni. Van-e azonban értelme vagy haszna *szerezőről* beszélni a népi önéletrajz esetében, érdemes-e, vagy lehet-e néprajzi szempontból többet érteni a *szerező* fogalma alatt annál, mint amit elsődlegesen jelöl, vagyis azt a személyt, aki *létrehozta, megalkotta, leírta* az illető szöveget (kéziratot)? Szerzőnek lenni az irodalomban hivatás: aki regényt ír, regényíró, aki verset ír, az költő, aki újságcikkek írásából él, az újságíró. Tudományos munkát is egy vagy több szerző ír alá, egyszersmind az a kutató, akinek nevéhez a tanulmányban megfogalmazott eredményeket fűzi a későbbi kutatás, akire név szerint hivatkoznak a továbbiakban írt dolgozatok. A népi önéletrajzírónak nem hivatása verset, novellát vagy éppen népi önéletrajzot írni. Ha kizárólag a szöveget tekintenénk elemzésünk tárgyának, akkor például meg kellene fontolnunk a Roland Barthes által a *szerező halálának* nevezett jelenséget.⁷ Ebben az értelemben ugyanis a szerző kijelölése, hozzárendelése egy szöveghez magát a szöveget zárja le, ez pedig különösen az önmagát a fikció ellenében meghatározó önéletrajz esetében fontos. Mindegyik önéletrajzírónk a szövegben is, illetőleg a szövegről való beszédben is határozottan elutasítja a fikciót: az önéletrajzban megírt események csakis igazak lehetnek, egyébként a valóság elferdítésének vádjá merülhetne fel, a szerző úgy érzi, hogy ezáltal hitelét veszítené. Köllő Teréz dokumentumnak nevezi írását, Antal János történelmet ír, Huszár András igaz tanításnak szánja kéziratát, Czirják Gergely a felejtés elleni küzdelem eszközéül az önéletírást választja.

Az a tény, hogy mégsem a fikció és valóság opozícióját hívjuk segítségül akkor, amikor egy kontextusba kívántuk helyezni az önéletrajzokat, hanem a szerzői szándék és az olvasói hajlandóság határmezsgyéjére helyezkedtünk, azt is megengedi számunkra, éppen a néprajzi megközelítésnek köszönhetően, hogy a *szerező* fogalmát is hasonlóképpen fogjuk fel. Ennek megfelelően, a szerzőt nem azért tekintjük szerzőnek, mert ő írta alá a szöveget (mint alkotó), és nem is azért, mert a szöveg (akár más forrásokkal bizonyíthatóan, akár magától értetődően) az illető életéről mond el bármit is. Az egyes önéletrajzírók *szerezőként viselkednek*, ezzel párhuzamosan lokális

vagy tágabb közösségükben *szerezőként tartják számon* őket, vagyis (Lejeune fogalmával élve⁸) *szerezőségi paktumot* kötnek környezetükkkel.

Az adott esetben a szűkebb családi környezet is egyént szerzőként kezelheti. Antal János unokája Budapesten igyekszik közbenjárni nagyapja kéziratának kiadása érdekében, Huszár András fia szerzőként tekint apjára, amikor a kéziratot magánál tartja, másoknak megmutatja. Köllő Teréz néhai férje felfigyel az írás folyamatára, ő úgy igazolja a szerzőséget, hogy elutasítja azt: *Mit írsz? Minek írsz?* – idézi Köllő Teréz egyik interjú során. A családi környezetből, mint az egyén elsődleges életteréből szerzőként való kilépésnek több módja figyelhető meg. Olykor a család baráti köre, az ismerősök viszik tovább a kézirat és a szerző híret. Köllő Teréz kéziratáról annak az asszonynak köszönhetően szereztem tudomást, aki gyakran látogatja meg a szerzőt, természetesen nem mint *szerezőt* elsősorban, hanem mint rokont és ismerőst. Ez az asszony adja tovább az én rokonságom egyik tagjának a hírt, hogy az asszony megírta életét. Huszár András kéziratáról úgy szereztem tudomást, hogy munkahelyi felettesemnek, a múzeumigazgatónak számolt be először róla. Antal Jánost szerzőként pedig már a médiának, a média szakemberének köszönhetően ismerhettem meg. A lokális média szerepe ugyanígy nem elhanyagolható Köllő Teréz, Köllő Vilma esetében: ők is megkeresték a helyi médiát verseikkel. A lokális média, a helyi sajtó szerzőként legitimálja az egyént, ismertté teszi a szerző nevét, szerzőséghez társítja azt. Míg Gyergyócsomafalván számtalan történet ismert a közelmúltból arról, hogy kik voltak írástudók, kiket lehetett megkérni például egy idegenbe költözött hozzátartozó levelének felolvasására, a válasz megírására, az újabb lehetséges történetek (az írástudás széles körű elterjedése folytán) már nem az írástudásról, hanem a szerzőségről, tehát az írott szöveg alkotásának képességéről szólnak, és ilyen értelemben válnak a Roger Chartier által *írás specialistáinak* nevezett egyénekké.⁹

Ugyanitt, Gyergyócsomafalván több (már elhalálozott) emberről is lehet tudni, hogy írta az életét, a kéziratok nyomára azonban nem sikerült rábukkanom. Egyikről például úgy tudom, hogy elégették, mert túlságosan sokat árult el a családi konfliktusokról. A szerzői státus tehát több sajátos kontextusban tölt be funkciót. Köllő Teréz nővérének kéziratát a gyermekei égették el az asszony halála után. Köllő Vilma azért neheztelt, mert a helyi sajtóban a verse után azt írták: „*Lejegyezte Köllő Vilma*”. Ha csak *lejegyezte*, mondta az asszony, akkor nem egyértelmű, hogy ő a vers *szerezője*. Köllő Vilma szerzői státusa

⁷ BARTHES, Roland 1996, 50–55.

⁸ Vö. LEJEUNE, Philippe 2002.

⁹ CHARTIER, Roger 2001, 790–791.

további figyelmet érdemel. Szerzőként van ugyanis számon tartva abban a csoportban, melynek évek óta rendszeres résztvevője: a Nyugdíjasok Klubjában minden találkozásra ír egy verset. Névnepokat köszöntő verseket ír, és olyannyira megszokottá vált ez a gyakorlat, mondja, hogy egy alkalommal időhiány miatt nem írt, és a csoportvezető hazaküldte versért. A versírás azonban ennek ellenére sem vált hétköznapi eseménnyé. Köllő Vilma a versei által különleges szerepet tulajdonít magának a közösségben. A legutóbbi közös csoportkép oly szerencsétlenül sikerült, hogy az asszony lemaradt a fotó széléről. Ezt nehezményezve mondta azt, hogy tiltakozásképpen nem is ír verset a csoport közelgő évfordulójára. Ebben a kontextusban tehát a szerzőség egyben a csoport számára fontos ünnepi, rangadó funkcióval is bír. A vers ugyanúgy része egy ünnepi eseménynek, mint az ünnepi beszéd. Március 15-e alkalmával Gyergyócsomafalván, a szokásos templom előtti ünnepségen nemcsak diákok mondanak el Petőfi-verseket, hanem néha idős emberek is elszavalják saját költeményeiket (így egy alkalommal Köllő Teréz is). A vasárnapi prédikációban a papok előszeretettel idézik egy-egy költő, író sorait, általában mint a szentbeszéd igazságát alátámasztó passzust. Iskolai tanévnyitón, galaesten, ahol szülők, nagyszülők is nézőként részt vesznek, nem hiányozhatnak a diákok által elmondott versek, szavalatok, a kicsengetési kártyákról a végzős diák által választott idézet sosem maradhat el. Idegenbe szakadt értelmiségi (jászvásári egyetemi tanár, az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozó szakember) nevezetes Csomafalvi napokra, eseményekre saját versét küldi a közösséghez címzett üzenetként a községi vagy az iskolai folyóiratnak. A helyi magyar szakos tanárokat számtalan esetben, a legkülönbébb alkalmakkor kéri meg egy-egy alkalomhoz illő vers kiválasztására. A versmondás (szavalat) ugyanakkor, ünnepi jellegénél fogva a közösség kollektív identitásának építő jelleggel részévé válik, hasonlóan a székegy és a magyar himnusz elénekléséhez, a *Szózat* vagy a *Talpra magyar* elszavalásához.

A saját versét szaváló egyént nemcsak *szóhoz engedni*, hanem *szóra kéri fel* a közösség. A szerzőként számon tartott egyén a közösség rituális megnyilvánulásainak specialistájává válik. Maga az írás is rituális viselkedés, az önéletrajz megírása hasonlóképpen rituális, szertartás-jellegű. A vers által hordozott üzenet ilyenszerű ünnepi, rituális, identitásformáló funkciója az önéletrajzok szövegének alakulásában is megfigyelhető: Köllő Teréz verssel ünnepli meg egy-egy fejezetének befejezését. Antal János versei ünnepi hangnemben mondják el ugyanazokat a gondolatokat, eszméket, melyeket a prózai részekben események, történetek részleteznek. Huszár András sok

ünnepi alkalommal történt eseménynél leírja az ott tanult vagy ott szavalt verset, éneket.

A népi önéletrajz maga fizikai tárgyként, tárgyi jellegű tulajdonként is kontextualizálódik. Az egyedi, nem sokszorosított (nem publikált) kézirat tartózkodási helye rendkívül fontos. Köllő Teréz kézirata egy alkalommal több ideig az én íróasztalomon hevert – az idős asszony, aki képtelen volt elhagyni háza táját, azoktól a személyektől üzent utánam, akik meglátogatták, érdeklődve, hogy mi lesz a kézirat sorsa. Rövidesen vissza is kellett adnom a füzetet mint a család tulajdonát. Huszár András büszkén mondta egy alkalommal, hogy mindhárom füzete ott van a fiánál, Antal János kézirata pedig hol Budapesten, hol a gyergyószentmiklósi hetilap főszerkesztőjénél van. A publikáció hiányában tehát a kézirat olyan megbecsülendő érték, mely a szerzőség legfontosabb tárgyi bizonyítéka, arról nem is beszélve, hogy esetenként (Huszár András és Antal János esetében) számtalan személyes dokumentum (családi fotó, iskolai bizonyítvány, tulajdonjogi okirat, vitézi oklevél) eredetijét is tartalmazza. Az kéziratot *odaadni* ugyanakkor ünnepélyes, megtisztelő, egyszóval rituális gesztus, azt elolvasni nemkülönben. Czirják Gergely önéletrírásában jegyzi meg, hogy kéziratát elküldte az „okosokhoz”, vagyis a bukaresti szerkesztőségbe.

3.2. Kontextus

A szerzői státus ilyen és hasonló csatornákon azonban egyik szerző esetében sem jut el végérvényesen a lokális közösség minden tagjához. A szerzők maguk sem tudnak, vagy nem beszélnek magától értetődően egymásról mint szerzőről, egymással nem vállalnak közösséget. Huszár András például nem hallott Köllő Teréz kézirataról, de önéletrírásában megemlítette Czirják Gergelyt mint önéletrajzíró. Hogy hallott Köllő Terézről, az a rákérdezésnek köszönhető, ezáltal pedig a kutató is részesévé vált a folyamathoz, bármennyire is el szeretne volna kerülni ezt a szerepet. Úgy tűnik, a szövegek publikálása az egyetlen megnyugtató útja annak, hogy a népi önéletrajz írója végérvényesen szerzőként legitimálhassa önmagát. A publikálás igénye mindegyik szerző esetében többféleképpen is érezhető.

A szerzők azokhoz a személyekhez (a leghozzáférhetőbbeknek a tanügyi káderek bizonyultak), fórumokhoz (elsősorban a sajtóhoz), intézményekhez (Huszár András a múzeumhoz, Antal János a Hadtörténeti Levéltárhoz, Czirják Gergely a Kritérion Könyvkiadóhoz) igyekeznek közelíteni, melyek a publikálást garantálhatják, illetőleg a szerzőt hivatalosan is szerzővé avathatják. Huszár András elkérte a róla írt dolgozatomat (szóba sem jöhetett, hogy a kérést elutasítsam), és megmutatta egyik pap ismer-

rősének. Az egyes szerzőkkel való párbeszédem során tehát magam is azzal szembesültem, hogy olyan közeget képviselek, mely újabb utat nyithat a kézirat sorsa számára.

a) A *társadalom* az önéletírások heterogén kontextusát alkotja. Egyfelől ott vannak a szerzővel a lokális közösségben együtt élők. Ezek a személyek úgy válnak részévé egy, a szerzőével közös élettérnek, hogy nem feltétlenül (gyakran igen kis valószínűséggel) tartják számon szerzőként az egyént. Azok, akik beszélnek ezekről az egyénekről, saját biográfikus emlékezetük terében teszik ezt, a saját társadalmi helyzetüket képviselve szólalnak meg. Az egyének attitűdje emellett meglehetősen változó. Példának Köllő Teréz egyik „pártfogóját”, egy gyergyócsomafalvi asszonyt említem, aki velem szemben Köllő Teréz „követeként” viselkedett az asszony haláláig (sokszor állított meg például az úton, érdeklődve, hogy hol tartok a Köllő Teréz kéziratának feldolgozásában, azért, hogy a tölem hallottakat az idős, mozgásképtelen szerzőnek, akihez naponta ellátogatott, továbbíthassa), utána pedig a családban forgalmazott rendkívül negatív véleményt vette át, és a gonoszság történeteit kezdte mesélni.¹⁰ Egy idős magyar szakos tanárnőtől az önéletíró Czirják Gergelyre nézve elismerő szavakra számítottam (ki mástól várhattam volna ilyesmit, ha nem tőle), ehelyett inkább az elismert kovács képét láthattam viszont, az író kovács ellenében.¹¹

A lokális társadalmon túl, a társadalom azon globális rétege, mely tudomást szerezhet ezeknek az embereknek az önéletírásáról, egész más beszédmódokat forgalmaz, más értékrendszer szerint értékeseíti a szövegeket. Megméretteti az irodalom intertextuális tereiben, vagy tudományos jelentőségű adatokat kíván meríteni belőle, esetleg egyszerűen csak összeméri a polcon található, más jellegű olvasmányjaival. A kétféle információtípussal (szerző és nem-szerző) a két közeg (lokális és globális beszédközösség) éppen fordított sorrendben találkozik. A lokális közösség korábban már megfogalmazta az egyénnel kapcsolatos attitűdjét; amikor kiderül, hogy az egyén ír, ennek a korábban kialakított attitűdnek a kontextusában értelmezi az újabb tény. A globális olvasóközönség (a néprajzkutató, irodalmár, történész, szociológus ugyanúgy, mint a kolozsvári könyvesbolt vagy a budapesti antikvárium látogatója) általában előbb találkozik a szerzővel, s esetleg csak ezután lesz kíváncsi annak lokális életviszonyaira.

b) Ebből a szempontból az önéletírás *kognitív kontextusa* megoszlik: az önéletírás szerzője a globális olvasóközönség tudására apellál, olyan dolgokat

magyaráz meg esetenként, melyek megértése lokális közösségében nem okoz problémát. Emellett a kognitív kontextusok hatására alakulnak ki azok a főbb témák is, melyek egy-egy önéletrajz szövegét csoportosítják. Esetünkben a második világháború és a kommunizmus (főként a kollektivizálás) tömöríti maga köré ilyen módon a biográfikus emlékezés történeteit. A világháborús eseményekre egyrészt a személyes perspektíva folytán másként, és másmilyen mértékben emlékeznek. Köllő Teréz önéletírásának viszonylag kevés részét képezi a világháborús események leírása, ő maga nem vesz részt benne jelentős mértékben, a bombázások negatív élménye mellett a zárdától való szabadulás lehetőségét látja benne; Huszár András gyermekként a szülői viselkedésén keresztül érti meg az események jelentését; Czirják Gergely örök életére rokkant marad a háborús események következtében; Antal János a harcok és hadifogság alatt látottakat és tapasztaltakat veszi leltárba. A világháború és a kollektivizálás viszont, annak ellenére, hogy mindenki más és más történeteket tud mesélni róla, minden esetben ugyanazokat a jelentéseket hordozza, olyan csapások sorozatát jelenti, mely súlyos hatást gyakorol az egyén, a család és a közösség további sorsára. Amellett, hogy a lokális közösség többnyire osztja az önéletrajzírók véleményét, ami a világháború és a kommunizmus igazságtalanságait illeti, a globális szféra nem minden esetben igazol vissza pozitívan. Ezzel Czirják Gergely találta szemben magát lehangsúlyosabban, miután kéziratának második, nagyobb terjedelmű és súlyosabb mondanivalójú részét nem lehetett publikálni az 1970–80-as években. De érzi Huszár András is, aki az önéletrajzban súlyos idegrendszeri betegségét annak tulajdonítja, hogy a kommunizmus képviselői elleni felszólalása megghiúsult, érzi Köllő Teréz is, aki kurtán-furcsán dicsőítő megjegyzést tesz az önéletrajza végén a kommunista éráról, Antal János pedig valóságos üldöztetésről beszél, melyben azért volt része, mert az oroszok pártján álló hatóságoknak nem tetsző módon beszélt az orosz fogságról.

A kognitív kontextus tehát kétes kimenetelű helyzet elé állítja a népi önéletíró, akinek be kell látnia, hogy nem találhat a szó egyszerre két, egymásnak ellentmondó nézettel. Az önéletrajzot kellő óvatosság hiányában érheti annak vádjá, hogy a lokalitás attitűdjét képviseli szemben a globális, hivatalos nézőponttal, holott az önéletrajza által mindenik szerző a globalitás felé igyekszik közeledni. Ezt a problémát Biró A. Zoltán fogalmazta meg úgy, hogy a kommunizmus éveit a *beszéléstől való félelem* korszakának nevezte: „Olyan korszaknak, amelyben sok-sok közös és egyéni életesemény, életsors elmondatlan, feldol-

¹⁰ Vö. SZŐCS Levente 2010.

¹¹ Vö. SZŐCS Levente 2009.

gozatlan maradt.” A kényszerű hallgatás helyrehozhatatlan károkat okozott a társadalomban. A szerző ugyanakkor feladatként állítja a társadalomtudományok elé a szocializmus kori történelemről való beszédet, a félelemből való kilábalást, a Székelyföldön élők megszólaltatását.¹² Csak állítását tudom igazolni, látva, hogy az általam ismert önéletrajzírók is hasonló indíttatással (esetenként tudatos, máskor kevésbé tudatos módon) hozzá kívántak szólni ehhez a problematikához.

A történelem jelentős eseményei mellett a szerző saját autobiografikus emlékezete ütközik a lokális közösségben az egyénről, ennek családjáról forgalmazott képpel. A szerző idealizált képet igyekszik nyújtani személyes identitásáról, hiszen mondanivalója, melyet esetenként tanító szándékkal fogalmaz meg példaszerűnek ítélt életéről, viselkedési stratégiáiról, gondolkodásáról, ezt megköveteli. Ha túlságosan nagy hangsúlyt fektetne saját gyengéinek kommentálására, a mondanivalót ásná alá. Ez újabb ellentmondásos helyzeteket hoz létre. Az idealizált kép gyakran ütközik a lokális közösségben megfogalmazott, forgalmazott képpel. Másrészt, a lokális közösség tagjai úgy fogják fel az önéletírás tényét, mint magáról a lokális közösségről a kívülvilág felé közvetített leírást. Czirják Gergely önéletírásának kapcsán sokan azt mondják a közösségben, hogy a megjelenés tulajdonképpen Gyergyócsomafalva egyik első szerepeltetése a széles olvasóközönség előtt. Nyilvánvaló, hogy a közösség, miközben az egyének egymás között, egymásról a legkülönbözőbb kicsengésű történeteket forgalmazzák, ugyanolyan pozitív fényben kívánja önmagát vizionálni az intertextuális térben, mint maga az önéletíró, aki viszont gyakran sérti ezt a normát, a falu kommunistáiról, konfliktushelyzeteiről beszél. Az önéletírás ilyen téren egy nagyobb rendszerbe illeszkedik, tudniillik abba a szövegrepertoárba, mely a közösségről a nagyvilág felé közvetít információkat.

A lokális közösség, a régió, vagy éppenséggel a nemzeti öntudat nem feltétlen építőkőve a népi önéletrajznak. Az önéletrajz írója nem feltétlenül alkalmazkodik az éppen aktuális ideológiákhoz, hanem inkább ezekről alkot ilyen vagy olyan, pozitív vagy negatív, a szerző saját biografikus emlékezetének nézőpontján, mentalitásának ernyőjén átszűrt véleményt. A regionális identitásnak mint a személyes identitás fontos részének a népi önéletrajzokban való reprezentációját egy korábbi tanulmányomban részletesen tárgyaltam.¹³

c) Miközben az irodalomtudomány az irodalmi szöveget leggyakrabban tárgyi valóságától függet-

len instanciaként kezeli, és közben egy-egy kézirat könyvtári/levéltári ereklyének minősül, a népi önéletrajz *tárgyi kontextusa* kiemelkedően fontossá válhat. A nem publikált kézirat mint egyedi példány, s mint ilyen, pótolhatatlan tárgyi valóság, bizonyíték, különösen nagy értékkel bír a szerző szemszögéből. A kéziratnak egyaránt van *tárgyi és szellemi környezete*.

A *tárgyi környezet* elsősorban a szerző életterében, lakóhelyén jön létre. Huszár András írószobájában külön asztalon foglal helyet az önéletírást tartalmazó néhány füzet a használt írószerekkel együtt, az asztal ugyanakkor nem csak az írásnak, hanem az olvasásnak, a kézirat visszalapozásának színhelye is. A kézirat innen utazik el az érdeklődőkhöz, és ide tér vissza, mint elsődleges otthonába. A füzetek élettere szakrális tér, melyben a szerző egyéb írásai, fontosabb könyvei, dokumentumai is meghatározott rendszerben helyezkednek el, ezek képezik a kézirat *intertextuális, szellemi környezetét*. E legerjedelmesebb, tárgyi és szellemi értelemben is legnagyobb írásos munka mellé társulnak az egyéb írások: a helyi anekdotákat összefoglaló füzet, közmondásos/szólások gyűjtemény, legújabban a falu családjainak történetét összefoglaló munka, emellett a hivatalos eseményekről küldött meghívók, a levelezés, újságcikkgyűjtemény, valamint a fotóalbumok.

Czirják Gergely írógépére is sokan emlékeznek, ahogyan arra is, hogy a szobába nem léphetett be akárki. Hagyatékát gondosan rendszerezve találtam, vastkos irattartókban különféle szempontok szerint osztályozva azokat. Kéziratainak egy része több példányban sokszorosítva maradt meg, ez arra enged következtetni, hogy a szerző számos helyre szándékozott elküldeni írásait. A hagyaték részeként fennmaradt, korábban ismertetett írásai mellett helyet kaptak különböző újságcikkek, fotók, valamint levelezése is.

Ezzel szemben Köllő Teréznek egyetlen olvasmányával sem találkoztam otthonában, az asszony valamilyen okból felszámolta a kézirat tárgyi környezetét, ha volt ilyen. Egyedül önéletrajzában kézirata maradt meg, azt is fiókjában rejtegette, mint féltve őrzött kincset.

Antal János esetében különleges módon sokszorozódik az önéletrajz tárgyi kontextusa: a szerző megőrizte feljegyzéseit, mint olyan ereklyéket, melyekből öt különálló kéziratot készített, egy esetben kétszer is, hiszen egyik füzete időközben elkallódott. Az ő esetében kéziratok füzetei tehát csak másodlagos minőségek, bármikor megismételhetők, elsődleges forrásuk, a különálló feljegyzések gyűjteményével ellentétben.

¹² BIRÓ A. Zoltán 1998, 206.

¹³ SZÖCS Levente 2007.

3.3. Funkció

A funkció fogalmának jelentőségét az önéletrajzok *használatában* látom. A népi önéletrajz csak akkor tölthet be bármilyen funkciót, ha ez a funkció az adott kontextusok közepette valamilyen, addig nem magától értetődően létező szerepet tulajdonít a szövegnek, vagy a szöveg által magának a szerzőnek. Esetleg nem csak a szerző vagy a szöveg státusa mozdul el az adott kontextusban, hanem az illető kontextus maga is változik valamilyen megfigyelhető irányban. Egy fiókban őrzött kézirat csupán a szerzője életterében bírhat valamilyen, nehezen körülhatárolható jelentőséggel. Keszeg Vilmos a népi versek kontextusvizsgálata kapcsán¹⁴ mutat rá, hogy a közösség, a nyilvánosság számára készült versek közönsége nem a hivatásos irodalom olvasótársadalmához hasonlóan szerveződik, hanem olyan közösségi eseményekben, melyek egyszersmind „felélik” a szövegeket. Ezzel az elsődleges kontextussal szemben a szövegek másodlagos kontextusa elsősorban a szövegek megőrzésére irányul.¹⁵ Köllő Vilma esetével különösen igazolódni látszik, hogy az önéletrajzok funkcionalitásának elsődleges kontextusa látszólag ott kezdődik, ahol a versek (vagy éppenséggel a viccek, anekdoták, akár a népmese és más klasszikus népi műfajok) második élete: a megőrzés szándékával létrehozott kézíratos versgyűjteményhez hasonlóan, elkerülve a nyilvánosság elsődleges használati gyakorlatát, másodlagos, a szövegtől és szerzőjétől eltávolodó egyéni/közösségi használatot, speciális funkciókat feltételez.

a) *Poétika*. Mindenekelőtt tegyük fel a kérdést: van-e *művészi funkciója* a népi önéletrajznak, és ha van, hogyan érdemes arról beszélni? Jurij Lotman a *Kultúra és robbanás* című kötetében¹⁶ a művészet-ről mint a megismerés olyan eszközéről beszél, mely a mindennapi valósággal ellentétben képes az ember valódi lényegét feltárni. A művészet a szabadság világába viszi át az embert, ahol a cselekvés határai kitágulnak, és ahol az egyes művekre külön-külön normatív szabályok érvényesek. A kötet tágabb kontextusában olvasva ezeket a kijelentéseket, ugyanakkor elmondható, hogy a művészet eleve deviáns, heroikus vagy bűnöző, nem tipikus viselkedési mód a mindennapi kommunikációval szemben. Gérard Genette ezzel kapcsolatosan *A szövegtől a műig* című tanulmányában így fogalmaz: „Egy mű értelmét a – minden esztétikai érdektől szándékosan megfosztott – tárgyról áthelyezem egy *gesztusra*, amely abban áll

hogy műalkotásként mutatja be ezt a bizonyos tárgyat, tehát esztétikailag tudja értékesíteni provokatív vagy szándékosan határsértő jellegét”.¹⁷ A népi önéletrajz művészi jellegét, vagy mondjuk úgy, művészi funkcióját ennek megfelelően nem az esztétikumban, a mondatok megformáltságában, a mondanivaló minőségében, a szöveg szerkesztésében kell elsősorban keresnünk, hanem abban a tényben (gesztusban), hogy a hétköznapi kommunikáció helyett az írást mint kommunikációs eszközt választva, az egyéni életről alkotott attitűdjét művészi nyelvre fordítja le, tehát mondanivalóját *műként* ajánlja olvasásra, számolva azonban a művészet fiktív természetével. Az a tény, hogy a népi önéletrajz megfogalmazottan az igazság elmondására törekszik, voltaképp azt jelenti, hogy olyan igazságot mond el, mely a szerzői szándék szerint az események igazságát, az olvasás/megértés/befogadás szerint a szerzővel azonosított főszereplő (én) önmagáról kialakított imázsának igazságát reprezentálja.

b) *Narráció*. A népi önéletrajzi szöveg *műként* való értelmezése a *narratív funkció* feltárását teszi szükségessé. Ehhez a Gérard Genette által használt *metalepszis* fogalmát érdemes segítségül hívni.¹⁸ Genette olyan nyelvhasználati módszerként, kijelentésként (beszédaktusként) határozza meg a fogalmat, mely során egy közvetett kifejezést egy közvetlen kifejezés helyettesít. A metaleptikus viselkedés olyan illúzió, mely a fikciót valóságnak tünteti fel. Az önéletírás ugyanúgy, mint az egyes szám első személyben írott regény, ugyanazt a névmást használja az *elbeszélő* (narratív) *én* és a *szereplő én* instanciájának megjelenítésére. A két instancia azonossága *nominális*: „A többé-kevésbé fiatal hős és az autodiegetikus elbeszélések szükségképpen *kevésbé fiatal* megnyilatkozói között lévő időbeli távolság fokozatos csökkenése azonban egyáltalán nem csökkenti a két funkció közötti különbséget, amely az *élet megélése* és az *élet értelmezése* között van. Ezt különbséget minden naplóíró átérezheti, már ha tudja, hogy *tevékeny* élete félbemarad, amikor nekifog mindennapi beszámolójának és lelki vizsgálatának.”¹⁹ A narráció által felidézett autobiografikus világ fiktív vagy valós státusa Genette szerint még a hozzá térben és időben igen közeli hallgatóknak/olvasóknak is a narrátornak tulajdonított szavahihetőségétől függ. Az *én* kettősége mint metaleptikus forma minden autobiografikus narrációban ott lappang, vagyis „mindenben, amiről

¹⁴ KESZEG Vilmos 1999.

¹⁵ A jelenséget értelmezi és példázza: VAJDA András 2007.

¹⁶ LOTMAN, Jurij 2001.

¹⁷ GENETTE, Gerard 2006, 66.

¹⁸ A fogalommal, valamint további értelmezésével kapcsolatosan lásd a szerző magyarul megjelent kötetét: GENETTE, Gerard 2004.

¹⁹ GENETTE, Gerard 2004, 95. A kiemelések egy része tőlem származik.

úgy hisszük, hogy önmagunkról mondhatjuk vagy gondolhatjuk, ha igaz – márpedig az –, hogy az *én* mindig valaki más is.”²⁰

A népi önéletrajz narratív funkciója az elmondottak értelmében a szerzőnek a társadalmi kontextusban megfogalmazódó szavahihetősége által meghatározott. A szavahihetőként nyilvántartott egyén (Antal János) életét szívesebben olvassák, mint annak a személynek a kijelentéseit, akit a közösség amúgy bíráltni szokott (Czirják Gergely). A közegek természete ebben jelentős szerepet játszik: a városi milióban Antal János sikeresebben el tud rejtőzni valós személyként (a kézirat birtokosaként), miközben önéletrírói, szerzői státuszát hirdető újságcikkei (és immár kötete is) szélesebb olvasóközönséghez jutnak el. Ha az *elbeszélőt* (*narrátort*) csupán narratív alakzatnak tekintjük, mondja Thomka Beáta, akkor ugyanannak a *virtuális közösségnek* válik tagjává, mely a *szereplőt* és a *olvasót* is magába foglalja.²¹ A népi önéletrajz következőképpen azért bír narratív funkcióval, mert képes létrehozni a maga virtuális közösségét, melyben, úgy tűnik, az *olvasás retorikájának* van szerepe. A fogalom kidolgozására napjainkban vállalkozók között Lucien Dällenbach a *mise en abyme* (a szerző definíciója szerint az olvashatóságot elősegítő erőteljes szövegen belüli jelzés) szerepét emeli ki, mint olyan nyelvi instanciát, mely minden mű esetében megakadályozza (óvja) az olvasót attól, hogy a maga módján (esetleg sehogyan) fogja fel az olvasottakat.²² A *mise en abyme* tölti ki a szöveg azon hézagait, melyek elbátortalanítják a megértő olvasatot. Dällenbach kockázatként veti fel a kérdést: az a szöveg, melynek szerzője maga kívánja pótolni ezeket a hézagokat, abba a hibába eshet, hogy a „költészet-túlادagolást” elkerülendő túl sok tanítást fogalmaz meg. Emlékezzünk, hogy önéletríróink nemhogy elkerülni akarják ezt a „túlادagolást”, hanem esetenként úgy fogalmazzák meg a saját szerzői státuszukat, mint olyan narrátorét, mely költészetet (képzettsége, tehetsége híján) nem tud, csupán tanulságokat tud megfogalmazni életével, sorsával kapcsolatosan.

c) *Tanítás.* Meglátásom szerint a népi önéletrajz sok helyen megfogalmazott *tanító szándékát* nem lehet összetéveszteni a *tanító funkcióval*. A tanító szándék megfogalmazása önmagában nem jelenti azt, hogy a népi önéletrajz bármire is tanítja az olvasót. Pontosabban, nem feltétlenül arra tanítja, amire a

tanítási szándék vonatkozott. A tanító funkció a társadalmi és kognitív kontextusok által erősen megkérdőjeleződik. Ha az egyén a lokális közösségben olyan negatív megítéléssel bír, mint Köllő Teréz, akkor aligha lehet elképzelni, hogy bárki is az illető közegekből hajlandó lenne készpénznek venni az asszony tanítását. Ha viszont Antal János esetét tekintjük, a tanító funkció valószínűleg létrejön, ebben a helyi média sokat segít: okulásként ajánlja a szerzőnek a helyi újságban megjelent önéletrírás-sorozatát, a közösség emlékezői szokásainak szempontjából szentesítve a szövegekben megfogalmazott igazságokat. Olyan *lokális olvasat* alakul ki ezáltal, mely az Antal János által leírtak történelmi vonatkozásait előnyben részesíti a szerző személyiségének, jellemének vonatkozásaival szemben. A történelmi tények tanulásához inkább hozzászólt a társadalom, mint az egyén (saját maga által példaszerűnek beállított) személyes viselkedési stratégiáinak elsajátításához. Az önéletrírás tanító funkciója tehát egyfajta narratív funkció, olyan *narratív beágyazódás*²³, mely a konkrét tanítás helyett a szerző identitását táplálja, úgy, hogy a szerző tanításra vonatkozó képességét domborítja ki. Mieke Bal terminusait használva²⁴, a népi önéletríró olyan *narratív szituációkat* hoz létre a szövegben, melyek az elmondott történeteket (mint az elbeszélés tárgyát képező egységeket) a tanításra mint az elbeszélés céljára fókuszálják. Z. Kovács Zoltán a *narratív etika* fogalma kapcsán jegyezte meg, hogy minden narratívum a jelentésre vonatkozó reflexiót teszi etikai szükségletté, a történet jelentésének mindig része a jelentés létrehozásának története is.²⁵ Fűzi Izabella megállapítása nyomán a narratív megértésben a makroszerkezetnek döntő szerepe van, a narratív sémák olyan előzetesség-struktúrával rendelkeznek, melyek az újabb adatok fényében folyamatosan felülírhatók. A narrativitás „mindent átható jelenléte” az emberi megértés természetéből következik, a megismerés alapvető struktúráját tükrözi.²⁶

d) *Útjelleg és identitás.* A narratív funkciót számos magyar kutató összefüggésbe hozza az *út-jellegű értétfórmával*. Faragó Kornélia az utazás narratíváját (mint ösztönszerű elvágyódást, egzisztenciális kényszer vagy a látóhatárnélküliség melankóliáját) a másággal való találkozások kontextusában tárgyalja,²⁷ megállapításai a figyelmet az önéletrírás *identitásformáló funkciójára* hívják fel. Séra Bálint foglalja össze

²⁰ Uo., 106.

²¹ THOMKA Beáta 2007, 103.

²² DÄLLENBACH, Lucien 2007, 46.

²³ Jablonczay Tímea jegyzi meg, hogy a narratív rétegződésre a narratív szintek elmélete a legnyilvánvalóbb példa, melyet a narratív beágyazódás fogalmának segítségével Genette dolgozott ki.

(JABLONCZAY Tímea 2007, 11.)

²⁴ Vö. BAL, Mieke 2007.

²⁵ Z. KOVÁCS Zoltán 2007, 191.

²⁶ Vö. FÜZI Izabella 2007, 77–79.

²⁷ Vö. FARAGÓ Kornélia 2005.

azt a főként filozófiai indíttatású nézetet, miszerint az ember térhez fűződő kapcsolata paradigmaticus, és ebből a szemszögből nézve az utazás olyan társadalmi gyakorlat, mely az identitás ürjeit tárggyá, térré vagy helyé alakítja.²⁸ Fehér M. István (Hegel és Gadamer nyomán) állapítja meg, hogy a másság tapasztalata nem csak tudásbázist hoz létre, hanem a „tapasztalt ember” másság iránti érzékenységét is növeli. A „tapasztalt ember” fogékonnyá válik az idegenséggel való találkozások váratlanul adódó helyzetei iránt is.²⁹ Az általam vizsgált önéletírók történeteiben az utazásnak jelentős szerep jut. Köllő Teréz a Séra Bálint által női önéletrajzok jellemzőjeként megfogalmazott körkörös utazás motívumát írta le, a gyermekkori történetek helyszínéről indult el, és életpályája végén oda tért vissza. Huszár András, Antal János, Czírják Gergely útjai a tapasztalatszerzés folyamatos identitásformáló mozzanatai, számukra az elsődleges élettér a szülőfalu, míg az abból való kimozdulás a mássággal való találkozásokra ad olyan alkalmat, mely a lokális közösségükben való szerepvállalást az élettapasztalatok birtoklása révén segíti elő.

e) *Kommunikáció.* A narratív szituáció kérdése továbbá a népi önéletírások *kommunikatív funkciójának* szerepére hívja fel a figyelmet. A népi önéletíró autobiografikus történetekben, ezek identitásformáló értelmezésében megnyilvánuló állásfoglalása kommunikációs szabályoknak való megfelelést feltételez. Tom Kindt a *kommunikációs együttműködés* mérhetőségének érdekében négy szempontot határoz meg. A társalgás együttműködési alapelve az, hogy a beszélő legyen adekvát a beszédhelyzethez, az időhöz és a hallgatósághoz, a következő kategóriák szerint: *mennyiség* (a közvetített információk megkövetelik-e az elbeszélői érdeklődést és a kommunikációs kontextust, lehetővé teszik-e a narratív szituációt), *minőség* (őszinték, megalapozottak és igazak-e a fikció világán belül), *relevancia* (illeszkednek-e az adott elbeszélői szándékba és a konkrét kommunikációs kontextusba) és *modor* (kerülik-e a homályosságot, a kuszaságot, a digressziót és a kétértelműséget).³⁰

3.4. Nyelvezet

A kommunikatív funkciót a szövegek nyelvezetére gyakorolt hatásában is érdemes megfigyelni.

²⁸ SÉRA Bálint 2007, 70.

²⁹ FEHÉR M. István 2003, 25. Kulcsár Szabó Ernő rámutat, hogy a kulturális idegenség tapasztalása nem csak az egyéni élet kontextusában, hanem az irodalom kulturális kódjaiban is releváns (vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő 2003).

³⁰ KINDT, Tom 2007, 131. A témával kapcsolatosan lásd még: GRICE, P. H. 1997.

³¹ HIRSCH, Eric Donald 1998. A hermeneutika (mint a beszédszerűség polilogikus-antropológiai) horizontja mellé rendeli

A szerző és szöveg fogalmi jelentéseinek összefüggéseit hermeneutikai szempontok szerint áttekintő Eric Donald Hirsch arra a következtetésre jut, hogy a jelentés tudati kérdés, mely kizár mindenféle fizikai jelet, dolgot. A nyelv (nyelvi jel) nem önmagában hordoz jelentést, az kizárólag személyekhez (a szerzőhöz és az olvasóhoz) kötődik. Az olvasó aktualizálja a szöveg jelentését, ám ez a jelentés csak feltételesen lehet azonos azzal, amit a szerző jelentésként kívánt megfogalmazni.³¹ Ebből a megállapításból kiindulva, nem a nyelvi jelek dologiságára szeretnék koncentrálni akkor, amikor a népi önéletrajzok nyelvezetére szándékszmot kitérni. A jelentésalkotás (s mint ilyen, a korábban létrehozott olvasatok) szempontjából szinte semmit sem jelentenek a helyesírási hibák, vagy akár az íráskép olykor nehézkes kibetűzése. Másrészt, annak vizsgálatát sem tartom célszerűnek, hogy az egyes szerzők iskolai képzettség hiányában hogyan fejezik ki magukat, miben térnek el ilyen szempontok szerint ezek a szövegek mondjuk a szépirodalmi szövegektől. Ez a kérdéskör márcsak azért is elveszti relevanciáját, mert látható, hogy a szépirodalmi szövegek maguk is gyakran fordulnak a szándékosan „tökéletlenre” szerkesztett írásmóddhoz. Umberto Eco *Baudolino* című regénye különösen jó példája ennek, a regény Barna Imre általi magyar fordítása is nagyszerűen sikerült. A regény első fejezete ugyanis nemcsak a középkori magyar (eredetileg olasz) nyelvállapotot és írásmódot tükrözi hitelesen, hanem azt is, hogy a regény szerint a szöveg olyan kódexlapra íródott, melyről az előző textust az írók lekaparta, és ennek érzékeltetésére gyakran latin nyelvű töredékek bukkannak elő. Más esetben is, mint Salinger *Zabhegyezőjében*, vagy Metta V. Victor *Egy komisz kölök naplójában* a nyelvi játék a stilisztika jegyekben rejlik, úgy, hogy a szöveg nem irodalmi nyelven, hanem valamely csoportkultúra nyelvén íródik. Az irodalmi sztenderdtől való eltérés, ha egyáltalán létezik irodalmi sztenderd (jóllehet ezen kérdéskörbe most nincs is miért belebonyolódni), azzal, hogy nem szándékos stiláris jellemvonása a népi önéletrajznak, meg is szünteti önmaga problematikusát, addig, amíg a szöveg esetleg publikálásra nem kerül, de ez már egészen más kérdés.

A népi önéletrajzok nyelvezetét éppen ezért inkább a fentebb megfogalmazott funkciók kontextusában

Kulcsár Szabó Ernő a dekonstrukciós törekvések (mint a szövegiség poligrafikus-strukturális) horizontját is, mint két olyan nézőpontot, mely azért nem zárja ki egymást, mert nem az „igaz vagy hamis” ellentétével eldönthető kérdéseket vetnek fel (KULCSÁR SZABÓ Ernő 2000, 74). Ezt véve alapul, a kérdésfelvetésben nem is ésszerű belebonyolódni Jauss, Foucault, Derrida, Ricoeur, Gadamer és számos más szerző megállapításának feloldozásába.

látom érdemesnek vizsgálni. Dell Hymes hívja fel arra a figyelmet, hogy minden közösség a sikeres kommunikáció érdekében kialakítja általánosan elfogadott elméletét, tudásanyagát a saját nyelvi repertoárja és beszédje terén. Természetessé válik, hogy az egyén, attól függően, hogy mit, hogyan és kinek akar elmondani, ebből a már adott repertoárból válogathat. Ugyanakkor ettől a repertoártól való eltérésnek, devianciának is néha megvan a maga szerepe egy adott közösségekben.³² Gagyí József ilyen viselkedési stratégiát írt le, amikor egy siklódi ember marginalizáltóságát vizsgálta, abban az esetben az egyén történetét a közösség megtúrta, de az illető háta mögött teljesen más verziót forgalmazott.³³ Más esetben egy-egy nagyotmondó válik a közösség deviáns szereplőjévé.³⁴ Gyergyóalfalu közismert személyisége „Hazug” Pista, akinek a történeteit az egész Gyergyói-medencében viccek gyanánt mesélik.

A népi önéletrajzokat olvasva, a nyelvezet első szembeötlő vonása mindig a szerző deviancia ellen tett lépése. Csakhogy itt nem a lokális közösségekben való marginalizációtól, hanem az irodalmi devianciától való félelem nyilvánul meg. Mindegyik szerző szabadkozik:

[Köllő Teréz:] A kézirat során az olvasónak az empatikus, megértő társ szerepét szánja: *Mindezeket feltüntettem! - - Önöknek kedves Olvasóim - - Hogy irgalmas olvasása figyelmüket arra fogják irányítani; [az írásba csúszott esetleges hibákért] elnézésüket kérem minden kedves olvasóimnak!*

[Huszár András:] *Mellözöm a nagy szavakat, csak a mi egyszerű szó kiejtésünkel, és az egyszerű ember gondolkodásával írok.*

[Antal János:] *Mivelhogy nem vagyok tanult ember, még egy középiskolai érettségi fokozatig sem jutottam el és írói képességgel sem áldott meg a teremtő, ezért nem tudok mást írni, csakis azt amit hányatott életem során meg éltem, az én egyszerű szavaimmal és kifejező képességemmel, mert nincs írói képességem, fantáziám. Tehát az életemet fogom leírni, nem a nyilvánosságának, hanem csak magamnak és utódaimnak.*

[Czirják Gergely:] *Habár nem vagyok író ember, hanem egyszerű munkás-ember vagyok, de meg próbáltam le írni a /havasi gyopár/ göröngyös élet-utját, hátha valahol, valaki, merittene belőlle valamilyen tapasztalatot, Pld. egy mai ifju, akinek fogják mind a két kezét, hogy köbe ne üsse a lábát. (...) Kérem, hogy az írás-hibákat ne lássa meg senki, mert aki csa lélet-iskolát/ járt, az csa így tud írni.*

A szerzők ilyen jellegű kísérletei a Tom Kindt által meghatározott fogalmakkal (mennyeség, minőség, relevancia, modor) értelmezhetők.

a) *Mennyeség és minőség.* A népi önéletrajz a „teljes igazságot” ígéri, azonban az önéletrajz szerzőjének fenn kell tartania a narratív szituációt, mely az írás/olvasás kettősségében, folyamatként érzékelhető. A teljes igazság ugyanakkor nem az életpálya összes történetének elmondását, hanem inkább a teljességhez szükséges és elégséges mennyiséget jelenti. Minden újabb történet a szövegen belül ezt az igényt fejleszti, emellett minden kimaradt történet ferdíti azt. Az írás folyamatában, az önéletrajzokban a szerző állandóan az olvasó figyelmére apellál, gyakran kér elnézést az olvasótól az elkalandozásokért. A szövegek nyelvezete arról árulkodik, hogy az időbeli linearitás fenntartása gyakran problematikus, egy történet hozzá időben távoli eseményeket asszociál, s így a linearitás megszakad, visszatér egy korábbi helyszínre, vagy éppen nagyobbat ugrik előre az időben a kelletténél.

A szövegben olyan retorikai fogások figyelhetők meg, melyek az olvasónak szánt utasításokként értelmezhetők. Antal János a családfájának szentelt külön fejezeteket, az egyik fejezet alcíme alá utólag odaírta: *Ez egy igen érdekes, különleges családi nemzetség történet.* Köllő Teréz folyamatosan párbeszédet tart fenn a „kedves olvasóval”, önéletírását egy helyen így ajánlja: *Életrajzom-feletti kritikák eldöntése pedig nem engem illet. Bizom továbbá és reméllem, lesznek leírásomba olyan fejezetek is amelyek az Önök számára is hasznosnak fognak bizonyulni.* Az írás cselekvésjellegéről is gyakran árulkodnak mondatai: *Újabb fejezetet kezdek: Csomafalvi fenyveseket. A Csomafalvi fenyvesek; Folytatom fejezetem további részét; Szerény Életrajzomnak melyet kislányka életem – Kilenc éveiről írtam le Befejező szakaszához elérkeztem; Hogy az amely előttem oly ismeretlen, Harmadik megkezdésére lépjek fel!*

Antal János hasonlóképpen tesz eleget a metalepszis kényszerének: a sorseseemények, az írás és az olvasás a múlt–jelen–jövő hármasságában oszlik el: *Mielőtt sorstörténeti írásom második fejezetének legdrámaibb korszakának leírásához kezdenék, őszintén vallom hogy ezekről, a háboru, a harcterek, a lövészárkok borzalmairól, visszaemlékezéseimről nem szívesen írok, de mivelhogy hozzátartozik életsorsom alakulásához, történetéhez, a következő fejezetben le kell hogy írjam, hogy ti, akik ezen visszaemlékezéseimet olvasni fogjátok, akik számára a hat évig dult világháboru nem lesz más csak történelem, hogy érzékeltessem, hogy felfoghassátok, hogy milyen borzalmas lenne számotokra is, amitől az Isten őrizzen (...)*

A narratív szituáció fenntartására, a szerző megkettőzött énjére (az írásfolyamat jelenében és az elbeszélte történetek idejében megjelenő személyre) tett

³² Vö. DELL, Hymes 1997, 459–460.

³³ GAGYI József 1994.

³⁴ Vö. KESZEG Vilmos 2002.

folyamatos utalások egyik jellegzetes példája Huszár András önéletírásának második oldala, melyet üresen hagyott, amikor írni kezdett, és a füzet betelítéssel töltött ki. Így az olvasóval rögtön az önéletrajz olvasása elején tudatja, hogy az önéletírás mint ígéret már beteljesült, hogy a néhány sorral előbb ígértéknek a szerző eleget tett, az olvasás nem válik haszontalanná: *Máma 2004 év III hó 13án Vitéz Huszár András. Ezt az oldalt azért hagytam még hogy amikor ez az írka bételik, ha valami kiegészítést vagy módosítást kellene eszközölnök vagy javítsak rajta maradjon hely, Máma amikor beírtam s végeztem a 153ik oldallal elhatároztam hogy semi javítást nem eszközölnök, maradjon minden úgy ahogy leírtam, amint az első oldalakon a bekezdésbe is leírtam de folyó számot nem írtam rája. Az első oldal a gyermekkorral kezdődik Nem csináltam előre semmi jegyzetet csak ami az eszembe jutott azért is van az hogy néhol kiegészítőket kellett eszközölnök és közbe iktassam mert a megtörtént jelenet később jutott eszembe Most amikor előre haladtam az írással, és a korról is meg szeretném köszönni a Mindenható Istennek a gondolatot hogy belemertem fogni az írásba, ami életembe soha eszembe se jutott volna, mert ha igen akkor jegyzeteket csináltam volna előre.*

b) *Relevancia és modor.* A konkrét kommunikációs kontextusba való tudatos illeszkedésre tesz kísérleteket Köllő Teréz, amikor a folyamatos önjellemzés során meg-megszakítja a szöveget, nehogy a túl sok pozitívum fikcióba torkolljon. A saját magáról tett megjegyzései egyaránt vonatkoznak az íróra és a főszereplőre: *Amint jegyzetem elején már említést tettem! Olyképpen, hogy önmagamát Kis Királynéként tüntetem föl Önöknek kedves olvasóim; Gyakran a vallásosság, a buzgó hit válik összekötő kapocssá a múltbeli jellem és a jelen között: De hitem rendíthetetlen szikla szilárdként állott, – Még akkor is, ha minden tönkremenőbe lett volna?!; Én inkább Isten rabjainak egyike (vagyok) illetve voltam; De ez a szó Isten rabja; – – Ez annyit jelent az én kis lajikus világomra, – – Hogy aki életét az Ő Úr szolgálatára adta – ! S szíve tiszta, annak lelke Isten kincses raktárának kell átalakulnia; Elismerem – Belenyugszom De elis könyvelem! - - - Isten rabja lettem az Ő műve ez!*

Czirják Gergely gyakran a humorhoz mint eszközhez folyamodik, esetenként az olvasóval való párbeszéd fenntartására, melynek explicitté válása azonban nem kimondottan jellemző írásmódorára. Önéletírásának első részét fejezi be így: *És ezenn okból kifolyólag a gazdaságunk meg vontta tőlem a személyi parcellát, sehogysem akarják meg érteni, hogy kolektív gazdaságba folyt ki a bal szemem, és ott válltam tehes munkaképtelenné. Nem lehet, mert nem jár... De, nete-ne. Ehejt ugy belé merültem a panaszkodásba,*

mintha hálnék meg éhenn. A régiek mondása az, hogy aki panaszkodik, attól el kell venni, és aki dicsekedik, annak adni kell. A régi jó közmondások pedig mindig be szoktak válni.

A szövegek nyelvezetének közös vonása, hogy szerzőjük végleges formaként kezeli azokat, nem számol semmilyen idegen szerkesztői kéz beavatkozásával. A helyesírási hibákért, a fogalmazás során esett csorbákért elnézést kér, az általa logikailag felépített cél követésének sikerességéről/sikertelenségéről folyton beszámol (jóllehet szerzőnként eltérő mértékben, mennyiségben). A szöveg e felfogás szerint nem másolatokban, hanem a maga dologi valóságában jut el az olvasókhöz, maga a gyakorlat, a kézirat kölcsönadásának gyakorisága is csak megerősíti ezt. A publikálás folyamata már túlságosan távol esik a szerző azon elképzeléseitől, melyek az írás pillanatban motiválják.

4. Összefoglalás

A szerzőség státusként működik egy adott lokális közösségben, olykor rituális funkcióval bír, néha szentesíti egy-egy esemény ünnepi rangját. A népi önéletrajz megírása azonban nem elsődleges garancia arra, hogy az író személy a lokális közösségben szerzővé váljék, továbbá a szerzői státus elnyerése nem jelent végleges állapotot. A népi önéletrajz a szerző életpályája során szerzett tapasztalatait mondja el, megalkotva a szerző személyes identitását, mely a lokális közösség kontextusában felülírható, megkérdőjelezhető. Másrészt, miért ne lehetne megkérdőjelezhető a lokalitás véleménye a népi önéletrajz kontextusában? A kérdés abból kifolyólag adott, hogy a népi önéletrajz valamely kontextusban betöltött funkcióját úgy érdemes megvilágítani, hogy belátjuk, a népi önéletrajz maga is képes az adott kontextuson változtatni. Az önéletrajzíróink nem elégedtek meg azzal, hogy életüket papírra vetették, hanem megpróbálták, különböző mértékű sikerrel, megismertetni azt környezetükkel is.

Az értelmezés során leginkább az vált nyilvánvalóvá, hogy az önéletrajzok olykor közvetlen, máskor közvetett hatást gyakorolnak az egyéni és közösségi életre egyaránt. E hatás nem mindig mérhető egyértelműen, miután annak függvénye, hogy egy közösség tagjai milyen mértékben hajlandók, vagy miért nem hajlandók az önéletrajzok használatára. E tekintetben Keszeg Vilmos tipológiáját tartom érdemesnek segítségül hívni: *reprezentatív biográfiák, státustörténetek, presztízstörténetek, pseudo-biográfiák, elhallgatott és kikényszerített történetek, biografikus stratégiák.*

Az önéletrajzok egy része *reprezentatív biográfia* válik, másik része azonban nem tölt be ilyen

funkciót. Míg Antal János önéletírását közlik, mert a hadifogságról alkotott hiteles történelmi képnek tartják a városi környezetben, Czirják Gergely falujában nem válik reprezentatív személyiséggé, a magáról alkotott biografikus identitás helyett a közösség másként akar róla beszélni. Ha valamiért reprezentatív, vagy reprezentatív volt Czirják Gergely biográfiája a közösség számára, az a kovácsmesterségből kifolyólag adódott.

A közösség véleményétől eltekintve, esetenként a szerző maga ajánlja önéletrajzát reprezentatív biográfiaként, ezt láthatjuk Huszár András esetében is, aki megfogalmazott szándéka szerint fiai, unokái példaként állítja saját élettörténetét.

Köllő Teréz kézírata úgy válik *státustörténetté*, hogy közben nem árul el semmit arról, hogy az írás jelen idejében az asszonynak milyen státus jut a faluban. A kézirattal Köllő Teréz azt a viselkedési stratégiát választja, amely kiemelheti őt a lokális közösségből, hogy kívülről ismét visszahelyezze oda, remélhetőleg egy másik státusban. Huszár András önéletrajza ezzel szemben nemcsak *státustörténet*, hanem *egy státus története*, amennyiben azt meséli el, hogy milyen értékek vezérelték a szerzőt életútja során odáig, hogy a közösség megbecsült tagja legyen.

Az önéletrajzok egy része *elhallgatott történet*. Czirják Gergely igen keveset beszél családjáról, Köllő Teréz egyszer sem említi azokat a vádakat, melyekről esetleg tudomása lehetett, Köllő Vilma egyáltalán nem beszél a faluban róla kialakított képről. Amennyiben a szövegek nem hallgatnák el ezeket az információkat, a szerzők nem azt az identitást alkotnák meg saját magukról, amelyet végül megalkottak.

Kik és miért írnak önéletrajzot? Az itt szóba került gyergyói önéletrajzok írói minden esetben korban előrehaladott, idős emberek. Életpályájukat a *gyermekkor – ifjúkor – családalapítás és családgyarapítás – idős kor* négyes struktúrájában tüntetik fel. Az élettörténet leírásának az élet beteljesedése, az élet beteljesedésének az idős kor megélése a záloga, ugyanakkor az idős korral járó némi elidegenedés, elmagányosodás is: a gyergyói lokális társadalom az idős ember véleményét másképpen értékeli, akár negatív, akár pozitív legyen ezen értékelés kicsengése. Idős korára az egyénnek megváltozik a lokális társadalomban betöltött szerepe: bár mondanivalója a hagyományos értékrend szerint a megszerzett életbölcsestésen alapszik és eszerint válik hitelessé, hallgatósága nem a középkorúság dinamikus életvitelével, mobilitásával járó személyes találkozások alkalmában szerveződik, az egyén hallgatósága megcsappan. Az önéletrajz írásával az egyén új hallgatóságot (olvasótábor) keres, túllép a lokális közösség határain, s ezt leginkább a publikálással mint a hallgatóság garantálásával

érheti el, következképp a publikálásra megfelelő alkalmat igyekszik keresni. Az egyes néprajzkutatóknak, irodalmároknak a könyvkiadásban játszott szerepe ugyanakkor e folyamat részévé avatja magát a tudományt is.

Az önéletrajzok születésének korszaka az 1989-es forradalom előtti és azt követő évtizedek korszakadata által meghatározott. Az egyes személyek életében a kommunizmusnak, a diktatúrának, mint a 20. század közepét meghatározó alapvető történelmi jelenségnek átmeneti, de a családalapítást, vagyongyarapítást nehezítő vagy hátráltató, meghatározó szerepe van. Az önéletrajzírók értékrendjüket, világlátásukat az ezt megelőző, lassú lépésekben polgárosodó, de még a hagyományos életmódot követő korszakban kezdik elsajátítani, kialakítani. A kommunizmussal szemben megfogalmazott véleményeik nem csak attól függően alakulnak, hogy 1989 előtt vagy után írják meg önéletrajzukat, bár ennek meghatározó szerepe van: míg Köllő Teréz 1980-ban kényszeredetten, némileg ironikusan élte a korszakot, Huszár András a lehető leghatározottabban marasztalja el azt, Antal János pedig üldöztetésére hivatkozva indokolja azt, hogy kéziratának végleges változata csak a forradalom utáni években készülhet el. Ezzel szemben Czirják Gergely nyíltan száll szembe a kommunizmussal már a forradalom előtti évtizedekben. A kommunizmus idején az autobiográfia azonban mégsem a lázadás gesztusa, inkább reprezentatív történet.

A történelmi eseményeknek az egyének leletpályájára gyakorolt hatása érezhető mind a nők, mind a férfiak által írt önéletrajzokban. Ugyanakkor némi különbség is megfigyelhető e tekintetben: mivel a kommunizmus évtizedei képezik a családalapítás, a család fejlődésének meghatározó korszakát, a három férfi önéletíró jóval többet beszél ezekről a körülményekről. A két női önéletrajzíró az események főszereplőjeként férjét látta elsősorban, s így ezekről kevesebbet beszél.

A közösség tagjaival kialakított kapcsolatok is különböznek a nemi hovatartozás szempontjából. Mivel a közösség vezetői szinte teljes mértékben a férfiak közül kerülnek ki mindenkor, a férfinak több alkalmat nyílik vezető szerep vállalására, nyilvános szférában való szereplésre. Czirják Gergelyből adószedő lesz, a község papjával baráti viszonyban van, az értelmiségi körök tagjaihoz bejárása van; Huszár András a közösség nyilvános eseményeinek állandó szereplője; Antal János mediatisált szereplő a régióban. Ezzel szemben a nők kapcsolatrendszerét szűkebb közösségekben, elsősorban a rokonság, szomszédság körében látjuk alakulni, illetőleg Köllő Vilma esetében alternatív közösségekben (nyugdíjasok klubja). Nincs egyértelmű válasz arra, hogy ki

az, aki önéletrajzot írhat, egyik önéletrajzíró sem felkérésre készítette el kéziratát. A lokális közösségnek nincs közvetlen beleszólása, nincs kialakult hagyománya abban a tekintetben, hogy egyeseket íráshoz engedne, másoktól eltiltaná azt. Az önéletrajzok írása személyes döntés alapján kezdődik el, történik meg, abban az esetben is, amikor a lokális közösség tagjai kíváncsiak a szerző mondandójára, és abban az esetben is, amikor nem kimondottan kíváncsiak, vagy éppen pillanatnyilag közömbösek. Hiszen a szerző nem egyértelműen a lokális közösségéhez szól, holott esetenként feltételezhető, hogy ahhoz beszél elsősorban, ám önmagát a publikálás szentesítő magasságába helyező szándékkal, magatartással, stratégiával.

A közösségnek a szerzőhöz, ennek önéletrajzához való viszonyulása is a fentieknek megfelelően dokumentálható. Sikeres önéletrajznak mondhatók azok a szövegek, vagy a szövegnek azon részletei, amelyekkel a lokális közösség egyetért, s ezek főként a történelmi események leírásával hozhatók összefüggésbe. Amint a lokális közösség valamely vetületét bírálja, a népi önéletrajz megoszthatja a vélekedők táborát, elsősorban akkor, ha ezek személyesen vagy mások által forgalmazott történetekből ismerik a szerzőt. Az önéletrajz megítélése nagymértékben függ attól, hogy magát a szerzőt a közösség miképpen ítéli meg. A közösség megítélése azonban nem homogén. A család egyféleképpen viszonyul a kéziratokhoz, a különböző egyéb csoportok, mint a szomszédság vagy az értelmiség esetenként másképpen, annak függvényében, hogy a szerzőről kialakított kép és a szövegben leírtak (esetenként a szöveg ismerete hiányában a szerzőségi státus mint olyan) hogyan képeznek a különböző sajátosságú szempontok szerint összhangot vagy disszonanciát. Gyergyócsomafalván azonban az önéletrajz megírása, megléte nem elsődleges szempontja az egyén megítélésének, erre még a publikáció sem garancia, habár a sokak által olvasott helyi, regionális sajtónak ebben némi szerepe mégiscsak van. Az egyén szempontjából mindez másképpen alakul: a szerző önmagáról kialakított képe, önidentitása természetesen pozitív irányba alakul önéletrajzában elkészítését követően, vagy annak folyamata közepette.

Az önéletírás finalitása, motívumai, stratégiái: az önéletírás egyik esetben sem befejezett, finalizált folyamat, bár az önéletrajz a maga tárgyi valóságában is kész alkotásként továbbadható, publikálható, olvasható. Az önéletíró a kéziratok folytatását, esetenként újabb szövegek írását kezdi el, tehetségének, a rendelkezésére álló időnek, mondanivalónak a függvényében. Mindig marad olyan történet, mondandó, mely leírásra érdemes, a szerzővé vált egyén önmagát kötelezi további alkotásra, miközben írói

tevékenységének legjelentősebb alkotása továbbra is az önéletrajz.

A népi önéletrajz az írás kezdetétől számított nézőpont szerint szerveződik. Az írást elhatárolás, az elhatárolást tervezés előzi meg. Az önéletíró azonban nem tudatosan vagy ösztönösen kialakított nézőpontját ajánlja olvasásra, helyett a szövegben is, a rákérdezés esetén is sztereotip megjegyzésekkel (az utókornak, családnak, gyermekeknek szánt tanulságként) indokolja munkáját. Az emlékezés elsősorban olyan történeteket domborít ki, melyek egyrészt a személyiség fejlődésének, másrészt az életpálya tudatosított, pillanatnyi végkifejleteinek szemszögéből relevánsak: egyik önéletrajz sem jellemezhető csupán a történetek céltalan összeláncolásával, kronológiai sorrendbe való helyezésével. A szerzőnek láthatóan a szövegen kívüli mondanivalója van, szövegének sikeressége attól függ, hogy sikerült-e kellőképpen kifejeznie ezt a mondanivalót. Huszár Andrással való beszélgetéseim során a szerző részletesen olvasta és magyarázta kéziratának minden egyes lapját.

A népi önéletrajz írója nincs közvetlen kapcsolatban a hivatásos írói társadalommal, nem követ irodalmi hagyományokat. Az írás nyelvezete ugyan stiláris szempontok szerint értelmezhető, ez azonban a néprajzi értelmezés szempontjából nem vált relevánssá: a népi önéletrajz nem esztétikai, hanem inkább logikai minőséget feltételez. Az önéletrajz írója nem azért igyekszik „szépen” írni, hogy ezzel írásának értékét növelje, hanem azért, hogy írása jól érthető, mondanivalója a lehető legpontosabban értelmezhető, valósághű legyen. Az igazsághűség a népi önéletrajz legfontosabb ismérve, a szerzők a fikciót határozottan elutasítják, még Czirják Gergely is, aki önéletrajza végén, s később is fiktív történeteket alkot. Ez a stratégia azonban egyúttal sebezhetővé is teszi az önéletrajzot: a lokális közösség, az értelmiség vagy bármely más csoport tagja rákérdezhet a szövegben megfogalmazott igazságokra a saját nézőpontjának megfelelően.

Írás és oralitás viszonya a népi önéletrajzban. Miközben a szerző az írás által szélesebb körű hallgatósághoz igyekszik szólni, éppen az írás által szűkíti le hallgatóságát. A mindennapi beszédhelyzetek során nyilvánvalóan nem adódik alkalom ilyen méretű szöveg elmondásához, helyett lényegesen több alkalom adódik (vagy adódna) a saját történetekre való válaszok meghallgatására. Az élettörténet leírása mintegy kizárja a mondanivaló megvívótásának lehetőségét, valamint folyékonyra teszi a történetek elmondását, hiszen senki sem szólhat bele, szakíthatja meg, terelheti el a mondanivalót, csupán a szerző maga. A leírt történetek, melyekről feltételezhetjük, hogy szerzőjük szóban is elmesélte, vagy bármikor elmesélhetné,

elmesélhette azokat, letisztulnak, kimerevítődnek, és emellett alapjául szolgálhatnak az oralitásba való visszatérésnek is. Ezt Antal János esetében figyelhettem meg, aki saját történeteit az írást követően szinte betanulva, szinte szó szerinti pontossággal mondta el újra.

Írásban sokkal többet, és egészen más céllal tudott elmondani mindegyik önéletíró, mint amit és amennyit esetleg élete során elmesélt másoknak, voltaképp íráshoz ezért is folyamodott. Az írás láthatóan

serkentő hatással van az emlékezetre, ez főként ott figyelhető meg, ahol a szerző belejavít saját szövegébe, kiegészíti azt. Az elmondott történetet sokkal nehezebb korrigálni, mint az írást, mely ott van a füzetben, a maga jelenvalóságával bármikor elérhető, javítható. Talán ez az egyik lehetséges magyarázata annak, hogy a szerzők igen bennsőséges viszonyt alakítanak ki magával az önéletrajzzal mint szellemi és tárgyi jegyeket egyaránt hordozó alkotással.

Szőcs Levente – Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós, Rákóczi Ferenc u. 1., RO-535500; szocslevente@tmmuzeum.ro

Irodalom

ANTAL JÁNOS

2008 *Fogságom naplója*, Janus 62 Kiadó, Budapest.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

BAL, Mieke

2007 Megjegyzések a narratív beágyazásról, in: Bene Adrián – Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*, Kijárat Kiadó, Budapest, 55–78.

BARTHES, Roland

1996 A szerző halála, in: Uő: *A szöveg öröme*, Osiris Kiadó, Budapest, 50–55.

BIRÓ A. Zoltán

1998 Elfeledett életutak, el nem mondott élettörténetek, in: Uő: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*, Pro-Print, Csíkszereda, 203–206.

CHARTIER, Roger

2001 Culture écrite et littérature a l'age moderne, *Annales*, HSS, Juillet-octobre, 4–5, 783–802.

DÄLLENBACH, Lucien

2007 Reflexivitás és olvasás, in: Bene Adrián – Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*, Kijárat Kiadó, Budapest, 39–54.

FARAGÓ Kornélia

2005 *Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai*, Fórum Könyvkiadó, Újvidék.

FEHÉR M, István

2003 „A tiszta önmegismerés az abszolút más létben, ez az éter mint olyan...” Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közössége, in: Bedanics Gábor – Kékesi Zoltán – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*, Osiris Kiadó, Budapest, 11–30.

FÜZI Izabella

2007 Narratív kódoltság és a film mediális sajátosságai, in: Hajdu Péter – Ritoók Zsigmond (szerk.): *Retorika és narráció*, Gondolat Kiadó – Pompeji, Budapest–Szeged, 76–86.

GAGYI József

1994 Marginalizált személy egy székely faluban, *Antropológiai Műhely*, IV, Csíkszereda, 87–106.

GENETTE, Gérard

2004 *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*, Kalligram, Pozsony.

2006 A szövegtől a műig, *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, LII, 1–2, 40–72.

GRICE, P. H.

1997 A társalgás logikája, in: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*, Osiris Kiadó, Budapest, 213–227.

HIRSCH, Eric Donald

1998 A szerző védelmében, in: Fabinyi Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete*, JATEPress, Szeged, 67–85.

HYMES, Dell

1997 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata, in: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*, Osiris Kiadó, Budapest, 458–495.

JABLONCZAY Tímea

2007 Önreflexív alakzatok a narratív diskurzusban, in: Bene Adrián – Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*, Kijárat Kiadó, Budapest, 7–36.

KESZEG Vilmos (szerk.)

1999 *Kicsiny dalaím. Népi költők antológiája*, Székelyudvarhely.

2002 K. konfliktusehárító stratégiája: a félvezető narratívum, in: Uő: *Homo narrans. Emberek, szövegek, hiedelmek*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 105–123.

- 2007 Élettörténetek populáris regiszterekben, in: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 151–198.
- KINDT, Tom
2007 A szerződésszegés művészete. A metalepszis és az elbeszélői megbízhatatlanság összehasonlítása, in: Bene Adrián – Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*, Kijárat Kiadó, Budapest, 125–137.
- LEJEUNE, Philippe
2002 Az önéletírás meghatározása, *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, XLVIII, 3, 272–285.
- LOTMAN, Jurij
2001 *Kultúra és robbanás*, Pannonica Kiadó, Pécs.
- SALAMON Anikó
1979 *Így teltek hónapok, évek. Őt életrajz*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- SÉRA Bálint
2007 Útleírás és inskripció, in: Hajdu Péter – Ritoók Zsigmond (szerk.): *Retorika és narráció*, Gondolat Kiadó – Pompeji, Budapest–Szeged, 61–75.
- SZŐCS Levente
2007 A gyergyóiság (mint regionális identitás) reprezentációja a népi önéletrajzokban, in: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Lenyomatok 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 33–52.
2009 Czirják Gergely: népi önéletírás és lokális emlékezet, in: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt – Szabó Árpád Töhötöm (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 17. Nemzedékek, kutatások, lenyomatok*, Kolozsvár, 101–122.
2010 „Életrajzom a Szinpádon”. A gyergyócsomafalvi Köllő Teréz népi önéletrajzának értelmezése, *Acta Siculica 2010*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 669–679.
- THOMKA Beáta
2007 Narrator versus auctor, in: Bene Adrián – Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*, Kijárat Kiadó, Budapest, 102–112.
- VAJDA András
2007 Irodalom és tudomány között: egy verses helytörténeti kismonográfia, in: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.) *Lenyomatok 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–32.
- VOISINE, Jacques
1963 Az „Authobiographie” irodalmi terminusának kialakulása, *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, IX, 2, 131–138.
- Z. KOVÁCS Zoltán
2007 Narráció, etika, etikai kritika, in: Hajdu Péter – Ritoók Zsigmond (szerk.): *Retorika és narráció*, Gondolat Kiadó – Pompeji, Budapest–Szeged, 178–192.

Funcțiile autobiografiei populare

(Rezumat)

Autorul lucrării analizează corelarea contextelor, a funcțiilor *autobiografiei populare* pe baza autobiografiilor populare a cinci autori din Gheorgheni. Aspectul comun al textelor aparținând celor cinci autori este faptul că nu au fost scrise la cererea unor cercetători, ci s-au născut sub impactul mecanismelor locale, regionale sau a unor comunități mai largi. Acest lucru este important, pentru că putem adresa direct autorului întrebarea: de ce au pus mâna pe stilou și hârtie, de ce s-au apucat de scris? De ce se ocupă de scris dacă acesta nu este meseria lor?

Functions of folk autobiographies

(Abstract)

The author of this paper analyzes the correlation of the contexts and functions of *folk autobiographies* based on the folk autobiographies of five authors from Gheorgheni. The common aspect of these writings is that they weren't written on the request of some researchers but they were born due to the impact of local, regional or even larger mechanisms. This is important because it allows us to ask them directly: why did they take pen and paper in their hand, why did they start to write? Why are they writing if they are not writers?